

Patrycja Fiuk, Szymon Dąbrowski

Książnin odczytany na nowo

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 104/3, 255-259

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

oznaczało diabła, »morowe powietrze« (u Jana z Kijan) oraz wiedźmę, czarownicę» (s. 202). Należałoby tylko jeszcze wspomnieć, że kobiety właśnie były wyzwolonymi czarodziejkami, które nie tylko z niczego potrafiły przygotować dobrą strawę, ale również dysponowały wiedzą medyczną, pozwalającą im na uprawianie znachorstwa i ziołolecznictwa. Bez wątplenia wizerunki plebejskich kobiet zostały ukształtowane w opozycji do obrazów nieudolnych mężczyzn. Można powiedzieć, że kobiety te stały się pierwszymi w literaturze polskiej feministkami. Ich niezależność, ujawniona zwłaszcza w komediach, była na tyle znacząca, że uprawnia do takiej interpretacji.

Część rozprawy zatytułowana *Zakończenie* rozczarowuje. Autorka nie potrafiła bowiem wyraźnie nakreślić wyników swoich rozległych studiów ani jednoznacznie sformułować faktycznych rezultatów pracy. Może lepiej byłoby zrezygnować z tych kilku stron, a wnioski pozostawić czytelnikowi.

Na pewno jednak rozprawa *Pomiędzy tragicznością a groteską* zasługuje na pochwałę, choć uchybień w niej nie brakuje. Badaczka doszła do nowych rozwiązań i zaprezentowała konteksty interpretacyjne rzucające nowe światło na szereg problemów. Należy szczególnie podkreślić wartość rozdziału poświęconego *Trenom* Jana z Czarnolasu, a spostrzeżenia o ich związkach z późniejszą myślą Blaise'a Pascala to według mnie najbardziej znaczące osiągnięcie rozprawy. Wysoko oceniam także rozważania o „czarnym humorze” oraz o sowizdrzalskiej nowelistyce.

Książka Teresy Banaś jest przede wszystkim erudycyjnym przewodnikiem po skomplikowanych zagadnieniach dawnej kultury, godnym polecenia także ze względu na wysokie walory literackie. Może dobrze służyć wiedzą o dawnej literaturze polskiej.

Abstract

PIOTR PIRECKI

(The Institute of National Remembrance, Łódź)

TRAVELS INTO OLD-POLISH GENRES AND TOPICS (ON THE MARGIN OF TRAGICALNESS AND GROTESQUE)

The review of Teresa Banaś's book *Between Tragicalness and Grotesque* discusses the problems taken upon by the author referring to literary creativity of Polish rouges and story-tellers gathered in Babin Republic, and a new look at Jan Kochanowski's *Treny (Laments)*. In his conclusion, the reviewer states that Banaś's book is a reliable approach to the poetics of the discussed authors and offers a new quality of research in Old-Polish literature.

PATRYCJA FIUK, SZYMON PIOTR DĄBROWSKI

(Uniwersytet Śląski, Katowice)

KNIAŹNIN ODCZYTYWANY NA NOWO

CZYTANIE KNIAŹNINA. Pod redakcją Bożeny Mazurkowej i Tomasza Chachulskiego. (Recenzent tomu: Irena Kadulka). (Warszawa 2010). Fundacja Akademia Humanistyczna / Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, ss. 512. „Czytanie Poetów Polskiego Oświecenia”.

Recenzowana książka obejmuje 31 rozpraw o charakterze analityczno-interpretacyjnym, poświęconych utworom pochodzącym z różnych etapów pisarskiej drogi jednego z najwybitniejszych poetów drugiej połowy XVIII wieku. Są to poszerzone oraz pogłębio-

ne merytorycznie wersje referatów wygłoszonych na konferencji naukowej odbywającej się w Zakopanem w dniach 26–28 IV 2010 i zadedykowanej Teresie Kostkiewiczowej, najbardziej zasłużonej współcześnie znawczynie spuścizny literackiej Franciszka Dionizego Książnina. Okolicznością, która niezależnie od wysokiej rangi dorobku twórczego tego poety skłoniła badaczy do pochylenia się nad jego tekstami, było przypadające w tymże roku 260-lecie urodzin autora. W intencji Bożeny Mazurkowej i Tomasza Chachulskiego – organizatorów obrad, a zarazem redaktorów omawianej publikacji – zbiorowa lektura dzieł Książnina inicjuje planowany, szerzej zakrojony projekt, zatytułowany: „Czytanie Poetów Polskiego Oświecenia”.

W recenzowanym tomie, w odróżnieniu od wielu innych, zbiorowych i autorskich wydawnictw o analogicznym charakterze, poświęconych poetom dawnym i współczesnym (m.in. Janowi Andrzejowi Morsztynowi, Adamowi Naruszewiczowi, Józefowi Czechowiczowi i Zbigniewowi Herbertowi), każda z rozpraw poprzedzona została edycją omawianego wiersza¹. Zabieg ten umożliwia odbiorcom konfrontowanie na bieżąco ustaleń i tez naukowców z materiały poetycką utworów, a jednocześnie dzięki temu książka pełni funkcję popularyzatorską. Od przyjętej zasady redaktorzy odstąpili tylko (ze zrozumiałych względów) w wypadku prac, które dotyczą obszerniejszych dzieł Książnina (poematu *Balon, czyli Wieczory puławskie. Poema w dziesięciu pieśniach* oraz trzech sztuk teatralnych: *Hektor. Tragedia w pięciu aktach*; *Temistokles. Tragedia w pięciu aktach, z opery Meta-stazego*; *Anakreon. Krotofila we trzech aktach, na imieniny ks(ię)żny Izab(eli) Czartoryskiej*).

Pojawiający się w tytule tomu oraz w nazwie serii termin „czytanie” zwraca uwagę na „niekompletność” podjętego zadania, jego swoiste trwanie, ciągłość, a także możliwość kontynuacji, dopełnień i nowych, innych rozpoznań, będących podstawą propozycji interpretacyjnych. Takie potraktowanie przedmiotu badań sytuuje omawianą książkę na przeciwnym biegunie względem ujęć syntetycznych, które *ex definitione* dążą do kompletności oraz skończoności. Pomimo licznych, niezaprzeczalnych zalet całościowego prezentowania pewnych zagadnień i zjawisk literackich zawsze wiąże się ono jednak z okrojeniem w mniejszym lub większym zakresie danego obszaru literatury albo dorobku autora i przyporządkowaniem ich do określonych tendencji, nurtów, a także właściwości warsztatu pisarskiego. Ponadto z biegiem lat sprzyja to również zamknięciu konkretnych dzieł tylko w historii, ich oswojeniu i zaszufadkowaniu. Tymczasem formuła „czytania” nie prowadzi do zakończenia „dzieł” utworów, przeciwnie: jest otwarta na inne, nie znane dotąd perspektywy lekturowe oraz interpretacyjne, co więcej – stanowi swego rodzaju zachętę do sięgnięcia po tekst i do ponownego, uwzględniającego aktualny stan badań i odmienne przesłanki metodologiczne, rozpoznawania intencji autora w kontekście jego twórczości, a także dorobku dawnych i współczesnych mu ludzi pióra.

Z dążeniem organizatorów zakopiańskiej konferencji – następnie redaktorów tomu – do poddania refleksji badawczej jak największej liczby utworów znakomitego liryka i tłumacza, autora sztuk wystawionych w puławskim teatrze oraz dzieł, które nie miały jak dotąd scenicznej realizacji, wiązała się zapewne decyzja o „czytaniu” każdego z wybranych tekstów tylko przez jednego literaturoznawcę. Jest to rozwiązanie inne niż np. w przywołanej już publikacji *Czytanie Naruszewicza. Interpretacje*.

W omawianym tomie zgromadzone zostały rozprawy znanych, doświadczonych, ale także młodych, początkujących badaczy oświecenia – dzięki temu wielopokoleniowemu

¹ Nazywanie książki „czytaniem” danego pisarza nie oznacza, iż wszystkie tego typu publikacje mają zbliżoną kompozycję – wynika to z odmiennych koncepcji autorów i redaktorów. Omawiany tom, podobnie jak wcześniejsze *Czytanie Naruszewicza. Interpretacje* (Red. T. Chachulski. Wrocław 2000), poza rozprawami zawiera również teksty analizowanych utworów, gdyż każdy z badaczy zajął się tylko jednym dziełem.

gronu spojrzenie na spuściznę Książnina jest szerokie i zróżnicowane metodologicznie. Poszczególne odczytania utworów zostały uporządkowane według chronologii analizowanych tekstów. Rozprawy w pierwszej części książki dotyczą liryków zamieszczonych w autorskich tomikach poezji Książnina, wydanych w okresie warszawskim: *Bajki* (1776), *Erotyki* (1779), *Carmina* (1781) i *Wiersze* (1783). Kolejny zespół rozpraw poświęcony został utworom z trytomowej, starannej i efektownej edycji *Poezji* (1787–1788), a w ostatnim dziale omówiono wiersze i sztuki zaczerpnięte z manuskryptu ponownej edycji zbiorowej pisarskiego dorobku, przygotowywanej przez puławskiego autora na początku lat dziewięćdziesiątych XVIII stulecia (*Poezje Franciszka Dyjonizego Książnina ręką własną pisane*). Lektura rozpraw zgromadzonych w tomie umożliwi zatem czytelnikowi zapoznanie się ze specyfiką warsztatu literackiego, koncepcjami oraz funkcjami poezji i poety, a także preferencjami genologicznymi i tematycznymi Książnina we wszystkich etapach jego twórczości.

W zbiorowej publikacji autorzy poświęcili uwagę dziełom ujętym w ramy głównych gatunków literackich uprawianych przez Książnina, takich jak: bajka, anakreontyk, erotyk, pasterka/sielanka, oda okolicznościowa i „kameralna”, panegiryk, poemat opisowy, tragedia czy „krotochwila”. Przemysłany dobór oraz wnikliwe zanalizowanie tak różnorodnych tekstów „śpiewaka Temiry”, piewcy Puław, a w ostatnim etapie jego pisarskiej drogi – poety z zadumą, w rozmowie z Bogiem i z samym sobą, pochylającego się nad dramatycznymi wydarzeniami owego czasu, w pełni obrazują bogactwo wyborów twórczych i dokonania Książnina oraz łączność jego dorobku z głównymi tendencjami polskiej literatury drugiej połowy XVIII stulecia. W analizach kolejnych wierszy, poematu i dzieł scenicznych odbiorca prowadzony jest przez autorów rozpraw rzeczowo, w sposób jasny, przejrzysty, a zarazem erudycyjny po rozległych obszarach inspiracji twórczych, wyborów, a także warsztatowych przemian dorobku Książnina. Kierując się wskazaniem badaczy, czytelnik z łatwością rozpozna wpływy tradycji antycznej (homeryckiej, horacjańskiej, anakreontycznej) i spuścizny staropolskiej (poezji Jana Kochanowskiego, sielanki i poezji kunsztownej XVII wieku), elementy znamienne dla poetyki rokoka, sentymentalizmu i tendencji klasycystycznych, a także pre-romantyczne² antecedencje oraz preromantyczne tendencje oraz zjawiska. W tomie ukazana została w całym swym bogactwie twórczość tego znakomitego pisarza – osobista, miłosna, pasterska, refleksyjna, patriotyczno-religijna i obywatelska. Autorzy rozpraw podjęli istotne kwestie dotyczące nie tylko poetyki analizowanych dzieł, ale również ich szeroko rozumianego kontekstu: literackiego, historycznego, jak i politycznego.

Oto kilka reprezentatywnych przykładów: Teresa Kostkiewiczowa zwróciła uwagę na wyróżniający się na tle twórczości oświeceniowej charakter konstrukcji podmiotu w liryce Książnina. Barbara Wolska przybliżyła strategię stosowaną przez niego przy konstruowaniu poetyckich portretów kobiet we wczesnych utworach pasterskich z *Erotyków*. Magdalena Ślusarska powiązała najgłośniejszą bodaj bajkę polityczną Książnina, poświęconą rozbirowi Polski w 1772 roku, z historią symboliki orła w heraldyce oraz w polskiej literaturze. Paweł Pluta skonkretyzował okoliczności i przebieg pierwszej w Rzeczypospolitej wyprawy fizjograficznej, literacko przetworzonej i dopełnionej wątkami folklorystycznymi w okolicznościowej odzie puławskiego autora. Aleksandra Norkowska na kanwie wiersza napisanego z powodu śmierci prezydenta Warszawy, Jana Dekerta, omówiła tematykę miejską, dość rzadko podejmowaną przez poetę. Zofia Rejman przedstawiła konstrukcję jednej z tragedii Książnina w kontekście szerszego problemu, jakim jest wpływ antyku na

² Pisownię „pre-romantyczne” przyjmujemy za J. Lyszczyńską, który w rozprawie *Książnin pre-romantyczny?*, poświęconej lirykowi *Do Boga* („Jak samotny na utorze...”), uzasadnił konieczność wprowadzenia tego terminu, określającego zjawiska w poezji Książnina, w celu odróżnienia od preromantyzmu jako nazwy okresu literackiego, występującej m.in. w podręcznikach historii literatury.

nowożytną kulturę, także polską. Jerzy Snopek scharakteryzował utwór, powstały po zgonie Józefa II, na tle reformatorskiego programu cesarza, a także postrzegania – w środowisku puławskiego dworu – jego sylwetki i dokonań.

W omawianej edycji każde odczytanie stanowi samodzielną całość, a równocześnie w obrębie tomu rozprawy współtworzą złożony, bogaty merytorycznie, atrakcyjny w doborze tematycznym i w sposobie przekazu obraz spuścizny literackiej Książnina, od okresu puławskiego głęboko zakorzenionej w ówczesnych realiach. Walorem rozpraw jest harmonijne łączenie partii opisowych i analitycznych z interpretacyjnymi. Autorzy zwracają uwagę na głęboki liryzm poezji Książnina, na oryginalny i prekursorski charakter jego wyobraźni, a także na inspirujący, dojrzały charakter myśli narodowej oraz refleksji twórcy nad egzystencją ludzką. Analityczno-interpretacyjne dociekania są gruntownie osadzone w dotychczasowych ustaleniach naukowych na temat dorobku oświeceniowego poety, jak również literatury i kultury jego czasów. Wykorzystując przesłanki zawarte w owym stanie badań, autorzy wskazują na nowe problemy podjęte w rozprawach, a także podkreślają kwestie wymagające dalszych, wnikliwych studiów.

Walorem omawianego tomu jest bez wątpienia dobór utworów poddanych refleksji, uwzględniający nie tylko słynne wiersze Książnina (np. *Filozof z biedy*, *Do Boga*, *Na Rewolucję 1794*), ale i takie, których darmo szukać we współczesnych edycjach jego piarskiego dorobku (m.in. bajki, urokliwe liryki z *Erotyków*, mało znane okolicznościowe ody z okresu puławskiego, zapomniane sztuki teatralne). Ze względu na złożone dzieje niektórych utworów Książnina, mających niekiedy kilka wariantów tekstowych, wybór podstawy wydania wierszy, przygotowanego przez Mazurkową i Chachulskiego, nie był zadaniem łatwym. Utwory polskie i łacińskie, nie licząc kilku wyjątków, zostały zaczerpnięte z pierwodruków i z pozostawionego przez poetę rękopisu. Stanowi on ostateczną autoryzowaną wersję własnego dorobku Książnina, lecz pozbawioną (z różnych względów) licznych, w pełni zasługujących jednak na refleksję badawczą, liryków z wczesnego, warszawskiego okresu twórczości puławskiego poety. W manuskrypcie brakuje np. niepowtarzalnych, atrakcyjnych artystycznie *Erotyków*, będących najcenniejszym bodaj, błyskotliwym dokonaniem nurtu anakreontycznego polskiej poezji rokokowej drugiej połowy XVIII stulecia.

Publikacja, zgodnie z zamierzeniami autorów rozpraw i redaktorów tomu, z pewnością sprostą oczekiwaniom odbiorców zainteresowanych rodzimą poezją doby stanisławowskiej, a w tym konkretnym przypadku – piarskim dorobkiem jednego z najznakomitszych ludzi pióra tej epoki. Nie tylko rocznicowa okoliczność, ale przede wszystkim ranga dokonań twórczych Książnina wymagały przygotowania oraz wydania takiej właśnie książki, która przybliży postać i złożoną osobowość piewcy Puław; przywraca do współczesnego obiegu czytelniczego wiele jego utworów, niektóre zupełnie zapomniane, a zarazem proponuje nowe, pogłębione i odkrywcze odczytania znanych już tekstów. Edycja tomu, poprzedzona wnikliwą lekturą wybranych dzieł poety i dramaturga w gronie badaczy oświecenia z wszystkich niemal krajowych ośrodków akademickich oraz naukowych i z udziałem szwajcarskiego sławisty, pozwala usystematyzować dotychczasowe ustalenia na temat warsztatu twórczego Książnina i szerzej – źródeł inspiracji czy artystycznych wyborów literatów doby stanisławowskiej. Przybliży ponadto zróżnicowane obszary zainteresowań oraz metodologiczne preferencje osób, które swymi dociekaniami i studiami obejmują literaturę, jak również kulturę polskiego i europejskiego Wieku Świata.

Czytanie Książnina zapewnia odbiorcy spotkanie z osobowością i bogatym dorobkiem konkretnego pisarza minionego czasu, z epoką, w jakiej on żył, a także z ludźmi kilku kręgów, w których pisał i poddawał przeróbkom swoje dzieła. Warto też dodać, że sięgając po ten tom, czytelnik obcuje z piękną, wysmakowaną artystycznie książką, co na współczesnym rynku nie zawsze idzie w parze z godną uwagi zawartością publikowanych prac o walorach naukowych. Pozostaje nadzieja, że i zakopiańskie przedsięwzięcie konferen-

cyjne, i wydawnicze pokłosie tych obrad, które tak prędko ukazało się drukiem, będą miały równie różnorodne oraz cenne merytorycznie, a także atrakcyjne w odbiorze kontynuacje w postaci „czytania” innych twórców oświeceniowych.

Abstract

PATRYCJA FIUK, SZYMON PIOTR DĄBROWSKI
(University of Silesia, Katowice)

KNIAŻNIN READ ANEW

The text reviews the volume edited by Bożena Mazurkova and Tomasz Chachulski, containing a few dozen of treatises, each of which is devoted to a separate work by Franciszek Dionizy Kniaźnin. The reviewers point at the origin of undertaking reflections on his poetry by a wide circle of literary scholars, explain the purpose for adopting the formula of “reading” the pieces by Kniaźnin, indicate the various contexts in which the poet’s output is analysed, describe the publication’s composition and editorial assumptions, and highlight importance of the volume for the so far state of research in Kniaźnin’s lyric.

JOANNA SZPENDOWSKA
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)

ROMANTYCZNA AMERYKA NIEMCEWICZA?

Elwira Jeglińska, MIĘDZY MARZENIEM A RZECZYWISTOŚCIĄ. AMERYKA W TWÓRCZOŚCI JULIANA URSYNA NIEMCEWICZA. (Recenzenci: Jerzy Fiećko, Grażyna Halkiewicz-Sojak). Poznań 2010. Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, ss. 208. „Biblioteka Literacka »Poznańskich Studiów Polonistycznych«”. Komitet redakcyjny: Marcin Jaworski, Piotr Śniedziewski, Wiesław Wydra. Tom 60. „Prace Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”.

Elwira Jeglińska w interesującej pracy poświęconej wizerunkowi Ameryki w tekstach Juliana Ursyna Niemcewicza stawia sobie za cel wypełnienie luki w badaniach nad twórczością autora *Powrotu posła*, jak również nad obrazem USA wylaniającym się z relacji rodzimych pisarzy. Czyniąc we wstępie spostrzeżenia metodologiczne, autorka recenzowanej książki uzasadnia jednocześnie rangę podjętej problematyki; stwierdza bowiem, że Ameryka „Dla Europejczyków była nowym lądem i zarazem zjawiskiem kulturowym, które podlegało rozmaitym interpretacjom. Odkrycie Kolumba zmuszało do określenia się wobec nowej rzeczywistości i redefinicji własnej tożsamości” (s. 9). Jeglińska zwraca też – słusznie – uwagę na procesualny i wciąż aktualny charakter analizowanych zjawisk: „trudno mówić o odkryciu Ameryki w sensie zarówno geograficznym, jak i kulturowym jako o faksie jednorazowym. Proces, który zachodził (i zachodzi do dziś) w świadomości mieszkańców Starego Świata włączających w swój horyzont poznawczy wszystko to, co wiąże się z Ameryką, nazwać należy raczej odkrywaniem niż odkryciem” (s. 9–10).

Diagnozy te poparte są krótkim, acz treściwym przeglądem zasobu wiedzy oraz stereotypów dotyczących Ameryki Północnej w opinii europejskiej i polskiej aż do momentu narodzin Stanów Zjednoczonych. Chronologiczna prezentacja amerykańskich wątków życia i pisarstwa Niemcewicza konsekwentnie odzwierciedla początkowe tezy, a także pozwala śledzić ewolucję poglądów autora *Jana z Tęczyna* oraz rozpatrywać je zarówno na tle formacji oświeceniowej, jak i postaw romantycznych. To właśnie między tymi dwiema tendencjami zaznaczają się pewne zmiany w postrzeganiu młodego państwa amerykańskiego.